

La reglamentació higienista de la prostitució al segle XIX

El debat que s'està generant entre els partidaris de la regularització o de la prohibició de l'exercici de la prostitució, posa de relleu, sense cap mena de dubte, l'actualitat d'aquesta temàtica sempre difícil de tractar, tant des de la perspectiva sociològica, com des de la històrica. De fet, la prostitució, considerada com *la professió més antiga del món* no ha deixat d'estar mai d'actualitat, encara que d'una manera soterrada, a partir dels diferents criteris de moralitat pública que han esdevingut políticament i socialment *necessaris* durant les diverses èpoques històriques que s'han anat succeint des de mitjan segle XIX fins ara. Cal afegir, per una altra banda, que la definició del concepte de prostitució ha estat molt diversa segons els autors i les èpoques; en tot cas, no farem aquí una definició de la prostitució, ni tan sols aproximativa, perquè creiem que, en tots els casos, la prostitució és un recurs desesperat i un greu problema personal i social, molt difícil de solucionar des de qualsevol perspectiva que es contempli.

A Catalunya, com a la resta d'Espanya, la pràctica de la prostitució ha estat, històricament, perseguida, tolerada o reglamentada, ja que la prostitució ha esdevingut un fet comú en gairebé totes les societats i civilitzacions. Per una altra banda la consideració que en les diferents societats ha tingut la dona prostituta, ha variat segons la pertinença d'aquesta a un determinat estrat social, o bé, segons el lloc on la dona prostituta exercia el seu ofici. D'aquesta manera, mentre que la cortesana estava molt ben relacionada i considerada dins les altes esferes del

poder i en molts casos podia enriquir-se i independitzar-se, la prostituta pobre, que normalment exercia el seu ofici de manera clandestina, era tractada com l'escòria de la societat, passant a formar part d'un determinat segment de la població, considerat com a molt perillós, en el qual, les lleis vigents en cadascun dels moments històrics situaven els criminals, malfactors i delinqüents. A tot aquest cúmul d'injustícies cal afegir la culpabilitat implícita que tant la societat benestant com les lleis atorgaven a la dona prostituta, com a principal agent de propagació i transmissió de les temudes malalties venèries, algunes de les quals, com la sífilis, no tenien cura i propiciaven un alt índex de mortalitat en la franja de població masculina compresa entre els vint i els quaranta anys.

En cap cas, fins l'establiment del paradigma higienista dins els corrents intel·lectuals i científics de mitjan segle XIX, es va considerar a la dona prostituta com a víctima de les circumstàncies de tota mena que podien influir en la seva vida. Calia un cap de turc, un ésser dèbil i marginat que colpís, per a poder justificar els comportaments masculistes de l'època, els mateixos comportaments que eximien de tota responsabilitat l'home, quan aquest, en el seu paper de client, seductor o proxeneta es convertia, en la majoria d'ocasions, en el veritable culpable tant de la propagació de les malalties venèries com de la situació desesperada de moltes dones prostitutes, la major part de les quals no sabien ni llegir ni escriure, ni coneixien cap tipus d'ofici i, per tant, no es podien defensar

dins d'un mercat laboral força limitat, on els drets de les dones, a la pràctica, eren inexistents.

L'higienisme. El tractament sociològic de les malalties

L'higienisme com a doctrina mèdica i social es desenvolupà dins els ambients il·lustrats de l'Europa de finals del segle XVII, a causa de la creixent preocupació dels governs per les freqüents epidèmies que assolaven el continent europeu, causant un gran nombre de víctimes en totes les franges de població. A partir del segle XVIII, el desenvolupament de la Revolució Industrial i la extensió del maquinisme i del sistema econòmic capitalista, va determinar, en primer lloc, l'aparició d'un nou conjunt de problemes socials relacionats amb la migració de grans contingents de població des de les àrees agrícoles cap a les ciutats, que anaven incorporant-se al nou procés d'industrialització i, en segon lloc, un profund canvi en les relacions laborals, a partir del desenvolupament dels nous sistemes de producció industrial, que varen desembocar en l'amuntegament en habitatges i carrers insalubres, l'explotació laboral i el conseqüent deteriorament físic dels contingents humans arribats a les ciutats i empleats com a mà d'obra no qualificada en el procés fabril. A més a més, aquests contingents de població resultaven una presa fàcil per a les malalties relacionades amb l'aparició d'epidèmies, i també per al desenvolupament d'aquelles malalties endèmiques determinades per les condicions d'insalubritat de la ciutat, de la mateixa manera que pel pauperisme i la desnutrició

crònica en els quals estaven condemnats a viure.

La doctrina higiènica no fou aliena a aquesta gran problemàtica social i, a més d'incorporar en la seva metodologia les millores obtingudes a partir dels avanços científics en els tractaments mèdics de les malalties, afegí una innovació fonamental en la història de la medicina: la incorporació dels aspectes socials causants i derivats de la malaltia com a part inseparable de la mateixa. Aquest vessant social de l'higienisme, que de bon principi es basà en alguns dels aspectes més idealistes i utòpics del naixent ideari socialista, derivà molt aviat cap a posicions més conservadores, que varen determinar que alguns dels aspectes tècnics més importants de la doctrina higiènica com la prevenció i la profilaxi de la malaltia, estiguessin directament relacionats amb unes determinades regles ètiques i morals de comportament social i personal, concordants amb l'optimisme racionalista i l'idealisme romàntic implícits en la doctrina higiènica i en l'ideari del reformisme burgès al qual aquesta s'adaptà.

L'intervencionisme higienista en l'exercici de la prostitució

El punt de contacte entre la prostitució i l'higienisme fou la ciutat, escenari on es lliurà un difícil combat científic i moral contra l'exercici de la prostitució, mitjançant el desenvolupament de les diverses reglamentacions de control sanitari i vigilància de la prostitució a partir de la creació de les *Secciones de Higiene Especial* (SHE) sota la responsabilitat legal i administrativa dels ajuntaments i dels governs civils de les províncies.

cies on es varen establir aquestes reglamentacions.

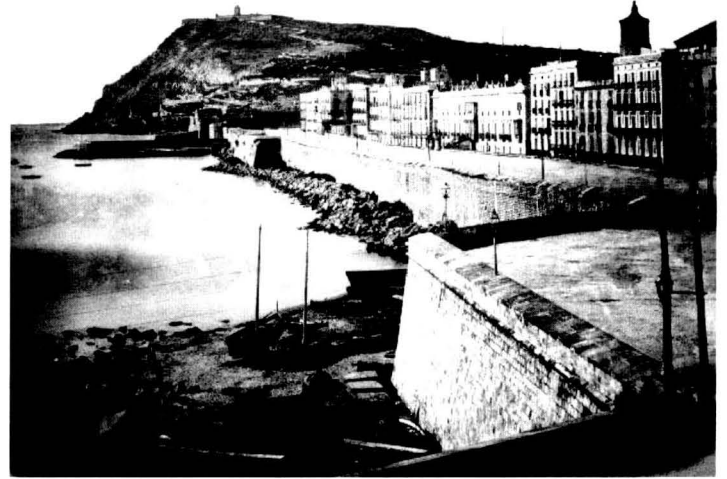
Pel que fa referència als aspectes clínics i patològics derivats de l'exercici de la prostitució, cal tornar a fer esment que el contagi de malalties de transmissió sexual (sífilis, blennorràgies), tenia una incidència mortal molt més acusada en la franja de població masculina situada entre els 20 i els 40 anys. No sembla estrany, doncs, que l'alta mortalitat ocasionada per les malalties venèries, constituís un seriós motiu de preocupació per a la classe governant i per als patrons, que veien com el contingent de població masculina més jove, necessària per al manteniment de l'exèrcit, de la marina i de l'activitat productiva en el seu conjunt, anava reduint el seu nombre d'efectius en disposició de prestar servei al conjunt d'interessos públics i privats de la nació.

En relació als aspectes ètics implícits en l'exercici de la prostitució, imperava una doble moral, ja que, per una banda, aquest exercici es considerava una alteració i una greu infracció de les normes de bon comportament dins l'ordre social burgès, a més a més d'un perill per a la institució familiar i, per una altra banda, es considerava un *mal menor* (degut al seu arrelament) i una mena de vàlvula d'escapament per tal d'evitar l'adulteri i mantenir unides les famílies.

Així, doncs, l'intervencionisme de la doctrina higiènica en referència als aspectes mèdics i socials de l'exercici de la prostitució es posà de manifest a partir de tres corrents d'opinió que presidiren l'activitat professional dels metges higienistes. Tot i això, aquests corrents de pensament, força diferenciats entre sí, quedaven d'alguna manera entremesclats en la pràctica mèdica diària, degut principalment a les contradiccions existents entre el pragmatisme científic i la importància que els aspectes morals poguessin tenir en l'opinió personal del professional que atenia a les dones prostitutes. Aquests corrents d'opinió foren, en primer lloc, el *prohibicionisme*, que criticava la ineficàcia de la reglamentació i proposava mesures de caràcter repressiu i punitiu, el contingut

moral de les quals, estava en sintonia amb els principis més ortodoxes de la religió catòlica, considerant a la dona prostituta, majoritàriament, com a culpable de la seva situació. En segon lloc, el *reglamentarisme*, corrent d'opinió que tolerava la prostitució – degut al caràcter inevitable del comerç sexual – encara que, a partir d'uns determinats criteris de racionalitat; es a dir, sota determinades normes que, basades en criteris de policia sanitària i moral, devien impedir la propagació de les malalties venèries derivades de la prostitució. D'aquesta manera es feia efectiu el control de les dones dedicades a l'ofici de la prostitució, (el qual es relacionava amb altres activitats delictuoses) i s'hi incorporaven, en bona part, els criteris morals que propugnaven els partidaris de la prohibició. No obstant això, la postura reglamentarista aportava notables diferències respecte a la prohibicionista, doncs considerava a la dona prostituta com a víctima i, per tant, li atorgava la possibilitat d'ésser rehabilitada per a poder-se incorporar novament a la societat. I, en tercer lloc, l'*abolitionisme*, que pretenia demostrar que, mitjançant la moralització i l'accés a l'ensenyament i al treball d'ambdós sexes per igual a partir del restabliment de la moral cristiana i dels costums públics, s'acabaria amb l'exercici de la prostitució, un exercici que no havia disminuït, degut tant a la ineficàcia de la reglamentació com al caràcter repressiu i discriminatori d'aquesta respecte a la dona prostituta.

La postura que triomfà a Espanya fou la reglamentarista, iniciant-se el període reglamentarista l'any 1845 amb les *Disposiciones de Zaragoza* i continuant, a partir de 1847 amb el *Reglamento para la represión de los excesos de la prostitución en Madrid*. Fins l'adveniment de la II República Espanyola, moment en que els reglaments es derogaren definitivament, aquests textos legals varen sofrir diverses transformacions, especialment en els apartats referents als aspectes punitius i onerosos que s'imposaven a la dona prostituta. Pel que fa referència a Catalunya, el primer reglament de la prostitució es va promulgar

Ciutats com Barcelona van ser, el S.XIX, escenari de la lluita entre prostitució i higienisme. Vistes del port i de l'hospital de la Santa Creu.

ARXIU ARB

a la ciutat de Girona l'any 1854 i l'últim a Badalona, l'any 1926. Durant aquest període històric també es va reglamentar l'exercici de la prostitució a les ciutats de Barcelona, Figueres, Igualada, Lleida, Reus, Sabadell, Tarragona, Terrassa i Vic. Cal esmentar que tots els reglaments de l'exercici de la prostitució que es varen promulgar a les diferents ciutats de Catalunya i d'Espanya, emanaven d'aquell que, en el moment de la seva promulgació, era vigent a Madrid.

Els continguts legals d'aquestes reglamentacions destinades a tolerar d'una manera racional l'exercici de la prostitució, poden

dividir-se en tres grans apartats. En primer lloc, aquells que tenen relació amb les malalties, el seu tractament i la lluita contra la prostitució clandestina, ja que la dona prostituta tenia l'obligació d'inscriure's en un registre especial a les SHE de les ciutats, on després de fer-li un reconeixement mèdic, se li lliurava una cartilla sanitària, previ pagament d'unes taxes prefixades en el reglament; en aquest document, que devia portar sempre a sobre i presentar-lo a requeriment de l'autoritat, hi figuraven tant les seves dades personals com el seu estat de salut. Si la dona prostituta estava contagiada de malalties venèries no podia exercir la prostitució sota pena de presó i la curació de la malaltia anava, en tots els casos, a càrrec seu, i donant-se, en moltes ocasions, la terrible paradoxa d'haver de prostituir-se per pagar-se la medicació. En segon lloc, cal esmentar aquells aspectes de major contingut moral i punitiu que intentaven preservar el manteniment dels bons costums i de la convivència ciutadana, prohibint a les prostitutes qualsevol manifestació pública de la seva condició, alteració de l'ordre o recerca de clients en llocs públics, sota penes de presó i multes segons la gravetat de la infracció. En aquest apartat també s'inclouien els requisits necessaris pels quals la dona prostituta podia deixar de ser-ho i reincorporar-se a la societat. I, en tercer lloc, cal esmentar l'ampli articulat legal desenvolupat en els reglaments, referent a la relació administrativa de les prostitutes i ames de bordell amb els poders

públics, on s'imposaven tot un seguit de multes i "quotas sanitàries" de diversos tipus, com a pagament de l'atenció mèdica que rebien, fet que constituïa una excel·lent font d'ingressos addicionals per a les arques dels governs civils i dels ajuntaments i que provocava moltes discrepàncies per part dels metges higienistes, a l'hora de relacionar la pràctica mèdica amb l'entramat burocràtic.

El Dr. Carles Ronquillo i Morer, director de SHE, va lluitar per a la dignificació de les prostitutes. ARXIU ARB

La visió de la dona prostituta per part dels metges higienistes

La visió que els metges higienistes tenien de la dona prostituta, va tenir molta relació amb les conviccions i creences personals de cadascun dels professionals. En el cas que més coneixem, el de la SHE de Barcelona, podem trobar diverses actituds: unes, certament paternalistes, altres més pragmàtiques i, les menys, distanciadades de les causes que portaven a la dona a prostituir-se. Com que l'extensió d'aquest article ens impedeix aprofundir en aquests aspectes, creiem que es fa necessari incidir en el fet que el tractament de la malaltia i de la seva vessant sociològica, resultava certament difícil i compromès, degut, en molts casos, a la falta de coneixements específics i d'experiència d'alguns dels components del cos mèdic higienista. Aquestes mancances es suplien sovint, mitjançant el tarannà conformat per la voluntat de servei públic i de dignificació de la dona prostituta que alguns directors de les SHE –com és el cas del Dr. Carles Ronquillo i Morer (1838-1900) a la SHE de Barcelona entre 1881 i 1889–, varen implantar en les visites i reconeixements mèdics periòdics, tractant la dona prostituta amb rigor professional, dignitat i respecte, intentant aprofundir en les causes per les quals es prostituïa i procurant, a més a més de curar-la o prevenir-la de les possibles malalties venèries o d'un altre tipus, la seva rehabilitació social, mitjançant una atenció personalitzada i digna. En definitiva, el contacte diari dels metges higienistes amb la terrible realitat de la prostitució, amb les grans diferències socials existents entre les prostitutes més adinerades i les pobres de solemnitat, amb el coneixement de les cau-

ses per les quals moltes d'aquelles dones ingressaven en el món de la prostitució i amb les continuades corrupteles que encobrien el cobrament dels serveis prestats i de les multes, varen influir, molt probablement, en la diferent implicació per part d'aquests professionals en l'acompliment del seu difícil treball. Cal afegir, d'altra banda, que la prostitució inscrita al registre de la SHE de Barcelona (2.050 dones l'any 1890), representava una part molt minsa del total de dones (12.000 aproximadament) que s'estimava exercien la prostitució, de forma clandestina, a la capital catalana a finals del segle XIX.

Des de llavors fins ara creiem que, malauradament, no s'ha conquerit cap avanç significatiu en relació amb l'exercici de la prostitució, perquè en una societat com l'actual, cada cop més injusta i individualista, la prostitució continua essent, en la major part dels casos, un recurs desesperat i perquè, com ha succeït sempre, la prostitució, les seves causes i les seves conseqüències únicament han estat acceptades de manera hipòcrita, sense merèixer cap altra consideració que no sigui el menyspreu o la comiseració. Tot començant el segle XXI, cap govern no ha gosat encara tractar la prostitució de manera completa, coherent i responsable, podent ésser aquest, entre d'altres, el principal motiu pel qual la prostitució ha quedat

i continua quedant al marge de tots els avanços socials i culturals.

Conclusions

La prostitució, un fet irrefutable i arrelat a totes les societats, constituïa en el context de les societats urbanes de la segona meitat del segle XIX, en la majoria d'ocasions, una manera de guanyar-se la vida, una sortida difícil i desesperada per a moltes dones que es trobaven en una situació de pobresa extrema, degut a la falta més absoluta de recursos i de mitjans de subsistència i que, a més a més no gaudien de cap tipus de dret ni de protecció social que les emparés, tant a elles com als seus fills, davant les freqüents fluctuacions del precari mercat laboral de l'època. A partir de l'arribada del projecte intel·lectual higienista, les directrius mèdiques i sociològiques del qual, es varen aplicar a Espanya i a Catalunya, de manera definitiva, des de mitjans del segle XIX, la prostitució va ser tractada com a malaltia social, tenint-se en compte tant els efectes de les malalties venèries, com les causes per les quals la dona es veia abocada a exercir la prostitució. A tal efecte es varen promulgar tot un seguit de reglamentacions per tal de racionalitzar aquesta pràctica, en l'intent de curar i controlar l'extensió i contagi de les malalties venèries, mitjançant la inscripció i els reconeixements mèdics obligatoris de les prostitutes en les SHE de les ciutats on existien reglamentacions. Les difícils relacions entre la pràctica mèdica diària i les qüestions de caràcter burocràtic i administratiu, mitjançant les quals s'imposaven diversos i injustos tributs a les dones prostitutes, varen presidir el tarannà professional dels metges higienistes a les SHE; un tarannà que, en la major part dels reconeixements mèdics portats a terme en la SHE de Barcelona, tot i la seva obligatorietat, es basà majoritàriament en la consideració, el respecte i un tractament digne i personalitzat de les prostitutes, en una actuació destinada –encara que no sempre exempta de fracassos,– a procurar tant la màxima eficàcia en la curació i eradicació de les malalties venèries, com la rehabilitació

personal i social de la dona prostituta.

Bibliografia

- ALCAIDE GONZÁLEZ, R. "La introducción y el desarrollo del higienismo en España durante el siglo XIX. Precursores, continuadores y marco legal de un proyecto científico y social". *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Vol. III nº 50, octubre de 1999. Universidad de Barcelona. (<http://www.ub.es/geocrit/sn-50.htm>)
- ALCAIDE GONZÁLEZ, R. Edició i estudi introductor de l'obra de SEREÑANA Y PARTAGAS, Prudencio. *La prostitución en la ciudad de Barcelona estudiada como enfermedad social y considerada como origen de otras enfermedades dinámicas, orgánicas y morales de la población barcelonesa*. Barcelona: Imprenta de los Sucesores de Ramírez y Cía, 1882. *Colección Geo-Crítica. Textos electrónicos*. nº 2. Diciembre de 2000. Universitat de Barcelona. ISBN: 84-475-2488-4. Dipòsit Legal: B. 48.180-2000. (www.ub.es/geocrit/pspestin.htm)
- ALCAIDE GONZÁLEZ, R. "Inmigración y marginación: prostitución y mendicidad en la ciudad de Barcelona a finales del siglo XIX. Una comparación con la actualidad". *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, nº 94 (103), agosto de 2001. Universitat de Barcelona. (Número extraordinari dedicat al III Col·loqui Internacional de Geocrítica) (<http://www.ub.es/geocrit/sn-94-103.htm>)
- ALCAIDE GONZÁLEZ, R. El higienismo y la prostitución en la ciudad de Barcelona a finales del siglo XIX. In FRAILE, P. (Ed.) *Modelar para Gobernar. El control de la población y el territorio en Europa y Canadá. Una perspectiva histórica*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2001. (p. 275-290) *Colección Geo-Crítica. Textos de Apoyo* nº 16. ISBN: 84-475-2603-8. Dipòsit Legal: B. 35.248-2001
- GUEREÑA, JEAN-LOUIS. *La prostitución en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones de Historia S.A. 2003.

Rafael Alcaide González
Geògraf, Universitat de Barcelona